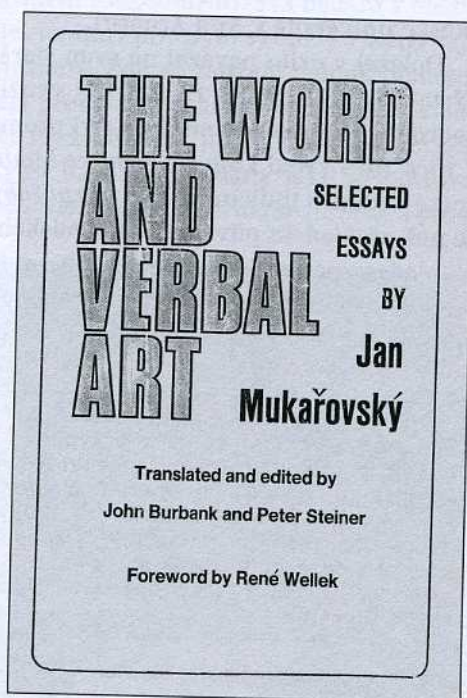

■ Pražská škola v exilu po roce 1968

Situace české literární vědy v exilu po roce 1968 byla podstatně ovlivněna skutečností, že do zahraničí odešla řada badatelů, kteří v Československu

šedesátých let rozvíjeli ideje pražského strukturalismu. Přicházeli do prostředí, kde vládl svobodný intelektuální duch a pluralita metodologických konceptů, které byly v Československu v té době pěstovány jen velmi málo nebo byly zcela neznámé. Právě v konfrontaci s nimi si tyto badatelé uvědomili podnětnost strukturalismu Pražské školy, jeho další možnosti, ale i určité limity. V mnoha ohledech proto svůj výzkum dále rozvíjeli v komunikaci například s francouzským strukturalismem, moderní sémiotikou, recepční estetikou, analytickou filozofií, moderní logikou a podobně. Různost těchto proudů a vlivů se podstatně odrazila i v podobách a ve směřování jejich vlastních literárněteoretických úvah, které nejednou vyústily v naprosto originální rozvinutí a překročení původních motivů strukturalistického studia poetiky, sémiotiky a estetiky literárního díla.

Nemalý vliv na propagaci českého strukturalismu v zahraničí rovněž mělo vydávání řady překladů a výběrů z prací Jana Mukařovského a Felixe Vodičky. Již v průběhu šedesátých let vyšly výběry P. L. Garvina *A Prague School Reader on Esthetics. Literary Structure and Style* (Washington 1964) či Josefa Vachka *A Prague School Reader in Linguistics* (Bloomington 1964). V následujících letech měly značný význam antologie Ladislava Matějky a I. R. Titunika *Semiotics of Art. Prague School Contributions* (Cambridge 1976), Petera Steinera a Johna Burbanka *The Word and Verbal Art* (New Haven 1977), *Structure, Sign and Function. Selected Essays by Jan Mukařovský* (New Haven 1978), *The Prague School. Selected Writings. 1929-1946* (Austin 1982) a další. Německy pak vyšly výběry z Mukařovského statí *Kapitel aus der Poetik* (Frankfurt nad Mohanem 1967; *Kapitel aus der Ästhetik*, Frankfurt nad Mohanem 1971, obojí překlad Walter Schamschula), *Studien zur strukturalistischen Ästhetik und Poetik* (Mnichov 1974, ed. Květoslav Chvatík, překlad Herbert Grönebaum a Gisela Riffová), *Schriften zur Ästhetik, Kunsttheorie und Poetik* (Tübingen 1986, ed. a překlad Holger Siegel), *Die Struktur der literarischen Entwicklung* Felixe Vodičky (Mnichov 1976) atd. Vedle těchto souborů vznikaly konferenční sborníky, zvláštění čísla časopisů, festschriftы atd., jejichž přispěvatelé propagovali

Obálka amerického výběru z prací Jana Mukařovského, 1977

a nově rozvíjeli podněty pražského strukturalismu. Na samém počátku sedmdesátých let vyšlo zvláštní číslo časopisu *Poetics* věnované Janu Mukařovskému k osmdesátým narozeninám (*To Honour Jan Mukařovský*, 1972), dále pak sborník vydaný k padesátému výročí Pražského lingvistického kroužku *Sound, Sign and Meaning. Quinquagenary of the Prague Linguistic Circle* (ed. Ladislav Matějka, Ann Arbor 1976), sborník z mezinárodní konference o sémiotice a umění konané na Michiganské univerzitě v roce 1978 *The Sign. Semiotics around the World* (edd. Ladislav Matějka, Peter Steiner, R. W. Bailey; Ann Arbor 1978), sborník věnovaný památce Felixe Vodičky *The Structure of the Literary Process. Studies Dedicated to the Memory of Felix Vodička* (edd. Peter Steiner, Miroslav Červenka, Ronald Vroon; Amsterdam 1982), sborník vydaný k výročí Ladislava Matějky *Language and Literary Tudory. In Honor of Ladislav Matejka* (edd. B. A. Stolz, I. R. Titunik, Lubomír Doležel; Ann Arbor 1984) atd.

Výraznou postavou posrpnové exilové literární vědy byl lingvista a literární teoretik LUBOMÍR DOLEŽEL. Od roku 1968 působil nejdříve jako hostující, poté řádný profesor českého jazyka a literatury (od roku 1982 i jako řádný profesor srovnávací literatury) na univerzitě v Torontu, kde se podílel na založení bohemistiky v Oddělení slovanských jazyků a literatur. Jako hostující profesor přednášel na řadě univerzit v Evropě a Spojených státech (zde poprvé pobýval již v letech 1965–68, kdy přijal pozvání Ladislava Matějky vyučovat na Michiganské univerzitě v Ann Arboru).

Doležel v exilu navázal na svou starší práci O stylu moderní české prózy. Výstavba textu z roku 1960, v níž využil stylistické výzkumy Pražské školy, podrobněji se však zaměřil na styl promluvy a stylistiku promluvových typů. V roce 1973 vydal knihu *Narrative Modes in Czech Literature* (Toronto 1973; české vydání s titulem *Narativní způsoby v české literatuře* z roku 1993 je spíše než překladem původního kanadského vydání její novou verzí upravenou s ohledem na teorii fikčních světů), v níž se naplno projevil jeho postupný odklon od stylistiky směrem k naratologii, respektive k analýzám narativních způsobů fikčního diskurzu. V kapitolách věnovaných vybraným dílům české literatury se rámcem Doleželových

AMSTERODAMSKE nakladatelství J. Benjamine vydalo koncem uplynulého roku obsáhlý sborník „Struktura literárního vývoje“ na paměť člena korespondenta ČSAV prof. Felixe Vodičky. Do sborníku přispělo 26 českých a zahraničních badatelů z oboru estetiky, literární teorie a slovanských literatur.

Zpráva o vydání sborníku *The Structure of the Literary Process* na paměť Felixe Vodičky, *Lidová demokracie* 18. 2. 1983, rubrika Krátce z kulturního světa

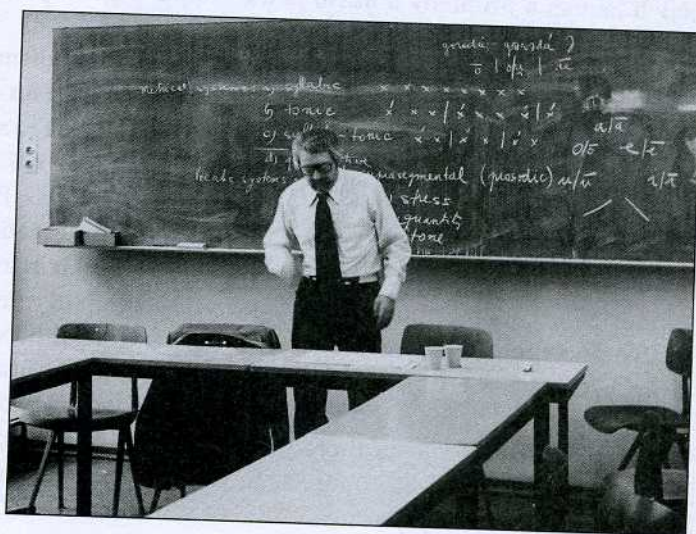
analýz stala problematika vypravěče a jeho postavení v próze. Všimá si toho, jakým způsobem v narativním vyprávění narůstá úloha vypravěče a jak ve vývoji literární struktury dochází k postupné subjektivizaci

K dalšímu posunu v jeho teoretickém zaměření došlo v polovině sedmdesátých let, po setkání s tzv analytickou filozofií (G. H. von Wright) a teorií možných světů

respektive s filozoficko-logickou koncepcí Saula Kripkeho. Systematické rozvedení těchto problémů vedlo Doležela k vypracování ucelené koncepce narativní sémantiky, kterou opřel o teorii možných světů a představil jako alternativu k mimetickému přístupu k literatuře. V trojici studií publikovaných časopisecky v roce 1976 (*Narrative Semantics*, „Die Hundebäume“ or *Poetic Narrative, Narrative Modalities*) a v textech souborně vydaných pod názvem *Essays in Structural Poetics and Narrative Semantics* (Toronto 1979) propojil studium tematické a motivické výstavby literárního díla („narativní mikrostruktury“) s analýzou vlastního světa díla („narativní makrostruktury“), který nazývá „narativní“ či „fikční svět“. Doleželovy výzkumy dějin strukturální poetiky od Aristotela po Pražskou školu vyústily v práci *Occidental Poetics. Tradition and Progress* (Lincoln and London 1990, česky *Kapitoly z dějin strukturální poetiky*, 2000). Završení jeho badatelského snažení představuje práce *Heterocosmica* (Baltimore 1998; česky 2003).

Poněkud jinou podobu a tendence Pražské školy představuje dílo estetika a literárního teoretika KVĚTOSLAVA CHVATÍKA. Po nuceném odchodu z Filozofického ústavu ČSAV v roce 1970 pracoval jako bibliograf v knihovně Ústavu teorie a dějin umění ČSAV, na počátku osmdesátých let pak získal politický azyl ve Spolkové republice Německo, kde od roku 1982 působil na univerzitách v Kostnici a Mnichově (a také v rakouském Klagenfurtu). Svá bádání v oblasti dějin umění, poetiky a estetiky rozvíjel v rámci pracovní skupiny Fachgruppe Literaturwissenschaft Universität Konstanz. Zde se zabýval jednak dějinami a teorií českého strukturalismu, jednak promýšlel vztah strukturalismu a hermeneutiky. Právě sémiotické koncepce Pražské školy, jež Chvatík v německém prostředí propagoval, byly kostnickými badateli vnímány jako inspirativní (významná byla zejména práce *Tschechoslowakischer Strukturalismus. Theorie*

Lubomír Doležel
jako hostující
profesor
na Amsterdamské
univerzitě,
květen 1976

und Geschichte z roku 1981, v níž Chvatík s ohledem na širší kulturně-dějinný kontext zmapoval vznik a vývoj strukturální metody).

Domýšlení strukturalismu v jeho filozofických a obecně estetických souvislostech představuje Chvatíkova práce *Mensch und Struktur. Kapitel aus der neostrukturalen Ästhetik und Poetik* (překlad Walter Annuss a Holger Siegel, Frankfurt nad Mohanem 1987; česky *Člověk a struktury. Kapitoly z neostrukturální poetiky a estetiky*, 1996), jež zahrnuje studie, které vznikly koncem sedmdesátých a v průběhu osmdesátých let. (Chvatíkova tendence dopracovat a uspořádat český estetický strukturalismus v ucelený systém byla završena až v letech devadesátých v práci *Strukturální estetika*, 1994; přeprac. 2001).

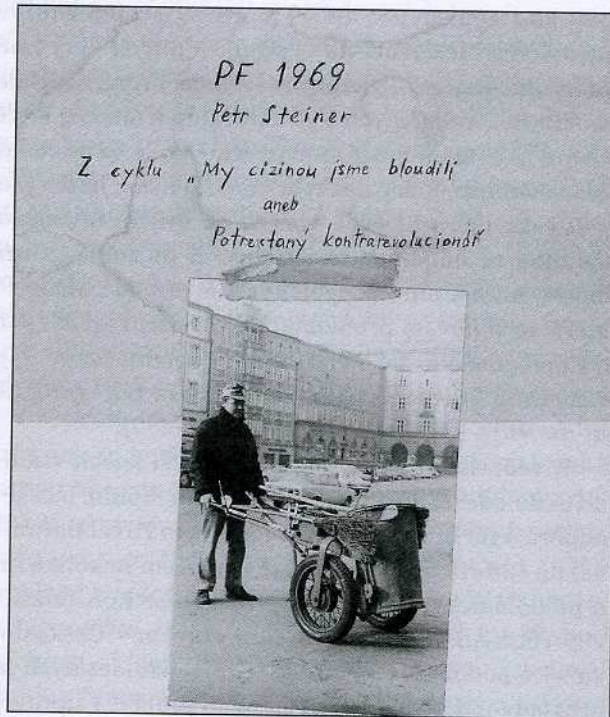
Odkaz klasických představitelů Pražské školy v exilovém prostředí bohemistického pracoviště v holandském Amsterdamu kriticky posuzoval a dále rozvíjel literární historik a teoretik MOJMÍR GRYGAR. Na pozvání vedoucího literárního oddělení Amsterdamské univerzity Jana van der Enga zde začal působit od roku 1969, později se rozhodl pro trvalý pobyt. Přednášel o českém strukturalismu a o české literatuře, významnou měrou se zasloužil o to, že v rámci amsterdamské slavistiky získalo bohemistické studium statut hlavního oboru (již od roku 1969). V exilu rozšířil oblast svých zájmů o moderní ruskou literaturu a srovnávací sémiotiku umění. Inicioval založení samostatného časopisu o české literární vědě a literatuře *Journal of Czech Poetics and Literature*, jehož vydávání se nakonec neuskutečnilo. Mezi jeho nejvýznamnější práce pak patří v exilu sestavený a vydaný *Terminologický slovník českého strukturalismu. Obecné pojmy estetiky a teorie umění* (Amsterdam 1985; přeprac. 1999), ve kterém rekonstruoval pojmovou soustavu českého strukturalismu v literární vědě a v souvisejících disciplínách. V komentářích k základním pojmům estetiky, teorie umění a poetiky zvláště Jana Mukařovského sledoval jejich genezi a proměny a dával je do vztahů s celkovým dějinným vývojem strukturální teorie.

Na prosazování poetiky a estetiky českého strukturalismu v mezinárodním rámci od poloviny sedmdesátých a zvláště pak v průběhu osmdesátých let se významnou měrou podílely i další osobnosti. Slovák FRANTIŠEK W. GALÁN se v práci *Historic Structures. The Prague School Project 1928–1946* (Austin 1984) zaměřil na důkladné prozkoumání teorie a metodologie Pražské školy a formování jejich základních koncepcí, především systematické teorie literární historie, PETER STEINER se vedle bohaté ediční, překladatelské a pedagogické činnosti na Pennsylvánské univerzitě v Philadelphii věnoval ruskému formalismu. Prací *Russian Formalism. A Metapoetics* (Ithaca 1984) navázal na práci svého učitele Victora Erlicha, autora významné práce *Russian Formalism. History – Doctrine* z roku 1955. Je také autorem řady studií o sémiotice a moderních slovanských literaturách, ve kterých od poloviny osmdesátých let stále častěji využíval i podnětů jiných metodologií (zvláště kontextuálně-interpretálních analýz).

Mezi těmi, kteří se po roce 1968 rozhodli odejít do zahraničí, byl rovněž literární historik a medievalista FRANTIŠEK SVEJKOVSKÝ. Od roku 1970 působil (na doporučení Romana Jakobsona a Dmitrije Čyževského) nejprve jako hostující, později (od roku 1971) jako řádný profesor české literatury na Chicagské univerzitě se zaměřením na starší literaturu, teorii literatury a srovnávací literaturu. V průběhu sedmdesátých a osmdesátých let výsledky své vědecké práce publikoval převážně časopisecky nebo se staly součástí kolektivních prací, jako například *Theoretical Poetics in the 20th Century* (in *Current Trends in Linguistics. Linguistics and Adjacent Arts and Sciences*, The Hague 1974).

Strukturální přístup a metodu sémiotické analýzy ve svých interpretacích zejména moderní hispanoamerické narativní prózy (Alejo Carpentier, J. L. Borges atd.) využíval iberoamerikanista EMIL VOLEK. Od roku 1974 pobýval v exilu v Německé spolkové republice, o dva roky později získal místo na Arizonské státní univerzitě v Tempe, kde od té doby vyučoval španělštinu, literární teorii a moderní a postmoderní literaturu Latinské Ameriky. V knize *Cuatro claves para la modernidad. Análisis semiótico de textos hispánicos. Aleixandre, Borges, Carpentier, Cabrera Infante* (Madrid 1984) propojil své literárněvědné, lingvistické a estetické školení spolu s překladatelskou zkušeností. Paralelně se svým hlavním odborným zájmem se od sedmdesátých let zabýval i teoretickými otázkami sémiotiky, strukturalismu a narativní výstavby literárního díla.

Novoročenka
Petera Steinera
po odchodu z ČSSR

Obálka knihy Emila Volka, 1985

Ve svých studiích z osmdesátých let stále více překračoval hranice strukturální metodologie směrem k reflexi postmoderny, poststrukturalismu a dekonstrukce. Výsledkem těchto jeho úvah byla práce *Metaestructuralismo. Poética moderna, semiótica narrativa y filosofía de las ciencias sociales* (Madrid 1985), která reagovala na proměny, jež nastaly v metodologii humanitních věd v šedesátých letech.

Překlady, básně, prózu, ale také sémiologicky a strukturálně orientované literárněvědné studie a eseje publikovala v zahraničí od počátku sedmdesátých let SYLVIE RICHTEROVÁ. Od roku 1974 působila na univerzitě La Sapienza v Římě, později jako profesorka českého jazyka a literatury na univerzitách v Padově a ve Viterbu. V průběhu sedmdesátých a osm-

desátých let testovala na vybraných dílech Věry Linhartové, Milana Kundery, Bohumila Hrabala, Vladimíra Holana, Františka Halase, Jana Skácela a dalších možnosti sémiotických a strukturálních analýz, které si již předtím vyzkoušela ve své disertační práci na Prévertově díle. Sedm takovýchto studií se stalo součástí souboru, který nazvala *Slova a ticho*, jenž vyšel v roce 1986 v Mnichově.

Česká literární věda v exilu se ovšem neomezovala výlučně na badatele věnující se bohemistice, estetice či filozofii. Zahrnovala i badatele z jiných oborů, úzce s nimi propojených. V případě MILENY DOLEŽELOVÉ-VELINGEROVÉ, která se věnovala problematice narativní analýzy fikční literatury, se jednalo o sinologii a obecné otázky teorie románu (např. *Typology of Plot Structures in Late Qing Novels* či *Narrative Modes in Late Qing Novels*, in *The Chinese Novel at the Turn of the Century*, Toronto 1980).

K vědecké práci se v sedmdesátých letech vrátil také JIŘÍ VELTRUSKÝ, který do exilu odešel již v roce 1948, ovšem dlouhá léta se pak věnoval problematice odborového hnutí. Pod pseudonymem Pavel Bartoň (nebo Paul Barton) přispíval do exilových časopisů a je i autorem několika historických, sociologických a politologických prací zabývajících se koncentračními a pracovními tábory v Sovětském svazu, pracovním právem v Československu, otázkami studené války a podobně. V sedmdesátých a osmdesátých letech Veltruský publikoval překlady některých svých starších prací – v upravené podobě vyšel například

anglický překlad jeho studie *Drama jako básnické dílo* pod názvem *Drama as Literature* (Lisse 1977). Druhá etapa Veltruského tvorby se ohlásila studií *Some Aspect of the Pictorial Sign* (in *Semiotics of Art. Prague School Contributions*, Cambridge 1976), ve které analyzoval aspekty obrazového znaku, a především pak práci *Contribution to the Semiotics of Acting*, zaměřenou na detailní analýzu herectví jako jedné ze složek divadla. Studie je součástí významného sborníku *Sound, Sign and Meaning. Quinquagenary of the Prague Linguistic Circle* (Ann Arbor 1976), který uspořádal k padesátému výročí Pražského lingvistického kroužku Ladislav Matějka. Vedle studií věnovaných herectví, loutkovému divadlu a srovnávací sémiotice umění – zvláště *Comparative Semiotics of Art* (Poetics Today 1981, č. 3) – napsal i několik syntetizujících prací o strukturalismu Pražské školy (*The Prague School Theory of Theatre*, 1981). Dějinám pojetí divadla jako znakového systému věnoval studii *La sémiologie du spectacle à la recherche de son passé* (in *Approches de l'opéra*, Paris 1986).

Do okruhu strukturálně orientovaných badatelů patřil i Jindřich Toman, Miloš Sedmidubský a Jan Jiroušek. Kromě germanistických studií se JINDŘICH TOMAN zabýval také formální lingvistikou, kulturní historií, moderní českou literaturou a dějinami Pražského lingvistického kroužku. Na slavistickém pracovišti v Ann Arboru v Michiganu se podílel na vedení publikačních řad *Michigan Slavic Publications: Annual Workshop on Formal Approaches to Slavic Linguistic, Functional Categories in Slavic Syntax* a *The Ann Arbor Meeting*. Jan Jiroušek a Miloš Sedmidubský přednášeli v osmdesátých letech na univerzitě v Mnichově. MILOŠ SEDMIDUBSKÝ se orientoval na problematiku starší české literatury, literárního strukturalismu, na kulturní sémiotiku, otázky literárního vývoje a mytopoetiku (*Die Struktur der tschechischen Lyrik zu Beginn des 20. Jahrhunderts: Untersuchungen zum lyrischen Frühwerk von K. Toman, F. Šrámek und F. Gellner*, Mnichov 1988). JAN JIROUŠEK své úvahy zaměřil na otázky týkající se možnosti českého strukturalismu a zejména obecné sémiotiky, ale i na problematiku českého dramatu a divadla.

Vedle osobností, jež rozvíjely tradice Pražské školy, se v exilu uplatnili rovněž autoři, kteří dávali přednost jiným metodologickým přístupům. V prostředí Německé spolkové republiky svou literárněhistorickou činnost rozvíjel ANTONÍN MĚŠTAN, který od roku 1966 působil na univerzitách ve Freiburgu a později i v Heidelbergu. V Měšťanově badatelské orientaci se prolínaly dvě hlavní zájmové oblasti: snaha objasnit otázky týkající se polsko-českých vztahů a realizovat projekt alternativní historie české literatury od národního obrození po současnost. První oblasti se věnoval především v letech sedmdesátých, v práci *Češi, Slováci a Poláci po roce 1945* (Frankfurt nad Mohanem 1975). Práce na otázkách z druhé oblasti ho plně zaměstnávala v osmdesátých letech, kdy byly jejím výsledkem *Geschichte der tschechischen Literatur im 19. und 20. Jahrhundert* (Kolín nad Rýnem – Vídeň 1984). Českou literaturu v ní sledoval v rámci širšího mezinárodního vývoje evropské kultury a literatury a zvláště

Titulní strana torontského vydání
literárněhistorické příručky
Antonína Měšťana, 1987

pozornost věnoval i vztahům české a německé literatury a kultury. Mírně upravený překlad této faktograficky bohaté práce, který vyšel pod titulem *Česká literatura 1785–1985* (Toronto 1987), byl hojně využíván při výuce bohemistiky v zahraničí.

Literární kritik, překladatel a znalec anglické a americké literatury IGOR HÁJEK vyučoval od počátku sedmdesátých let na univerzitách v severoanglickém Lancasteru a ve skotském Glasgow. V exilu se jeho kritická a pedagogická činnost více zaměřila na literární bohemistiku. Záhy po přesídlení do Velké Británie začal publikovat recenze o české literatuře v řadě prestižních časopisů a týdeníků (např. *The Times*, *Times Literary Supplement*, *Index on Censorship* atd.), kam psal zvláště o literární tvorbě Josefa Škvoreckého, Ivana Klímy a Ludvíka Vaculíka. V obsáhlých syntetických a bohatě faktograficky doložených pracích se orientoval především na zahraniční čtenáře, kterým objas-

ňoval vývoj a proměny českého literárního života po srpnu 1968. Rozsáhlou znalost české literatury uplatnil jako autor či poradce řady slovníkových prací, přičemž zřejmě nejvýznamnější je jeho autorská participace na torontském vydání v samizdatu vytvořeného *Slovníku českých spisovatelů*.

Samostatnou tendencí v zahraniční bohemistice v sedmdesátých a osmdesátých letech byla reflexe vývoje moderního českého dramatu, která se z pohledu zahraniční perspektivy jevila mnohem přehlednější, než tomu bylo v případě prózy. Z tohoto důvodu badatelé Pavel Trenský (*Czech Drama Since World War II*, New York 1978), Markéta Goetz-Stankiewiczová (*The Silenced Theater. Czech Playwrights Without a Stage*, Toronto 1979) či Veronika Ambrosová usilovali o systematické zmapování proměn moderního českého poválečného dramatu a jeho zpracování do podoby syntetických monografií.

Roky 1968 až 1989 tedy nebyly pro českou literární vědu jen obdobím tuhé normalizační represe, ale také paradoxně i etapou, ve které se česká literární věda dále podnětně rozvíjela a dostávala se do širšího povědomí na mezinárodní úrovni. Na jedné straně exiloví literární vědci stále zůstali – ať už ve svých teoretických východiscích, nebo v interpretační praxi – v kontaktu s českým prostředím, na druhé straně byli nuceni se vyrovnat s množstvím literárněvědných směrů a škol v českém prostředí v té době jen málo prosazovaných.